

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
IV

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
IV

İstanbul - 1984

Sahibi : ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail Özdoğan

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat Göyünç

Basıldığı Yer : Edebiyat Fakültesi Matbaası

Adres : ENDERUN KİTABEVİ, Beyaz Saray No. 46

Beyazıt - İstanbul

KİTABİYAT

Yaşar Nuri Öztürk : *Kuşadalı İbrahim Halveti. Hayatı düşünceleri, mektupları.* İstanbul 1982, XV + 301 sahife.

Tasavvuf ve tasavvuf tarihi konusunda yaptığı çalışmalardan tanıdığımız Yaşar Nuri Öztürk şimdiye kadar daha çok klasik devir süfi biyografileri ve tasavvuf terminolojisi ile uğraşıyordu. Son olarak yakın dönem Türk mutasavvıfları üzerine yayınladığı iki eserle dikkatleri çekti. Bunların ilki Türk toplum ve kültür hayatında büyük etkileri olan Halvetiye tarikatının Şa'baniye kolundan adına Kuşadaviye veya İbrahimiye denilen bir tarikat tesis eden Kuşadalı İbrahim Halveti'nin (1774-1845) halifesi Bosnalı Muhammed Tevfik (1785-1866), diğeri de Kuşadalı hakkındadır. İlk kitap, ikincinin yan ürünü olduğundan, bu yazımızda Kuşadalı İbrahim Halveti ile ilgili ikinci kitap üzerinde duracağız.

Kitabın içkapasındaki nottan doktora tezi olarak hazırlandığını ve «müellifine pekiyi derece ile İslâmî ilimler doktoru ünvanı verildiğini» öğreniyoruz. Yazar, takdim yazısında jüri üyelerinin gerekliliğine dikkat çektikleri tadil ve tashihlerin aynen yerine getirildiğini belirterek, akademik ünvan kazandıran çalışmaların genellikle kitaplaşmadığını, kabulünü izleyen günlerde yayınlanan bu tezin bu açıdan 'çok şanslı' bir çalışma olduğunu söylüyor.

Önsöz'de yazar, «*çalışmamız için Kuşadalı'yı seçtiğimizde sahip olduğumuz doküman, söylemek zorundayız ki, Ceride-i Süfiyye'deki makale ile Kuşadalı hakkında şurada, burada yer alan birkaç cümlelik övücü beyandan ibaretti*» diyerek eserin dört yıllık sürekli bir çalışmanın ürünü olduğunu vurguluyor : «*Bu gün sahip olduğumuz 144 adet mektup ve teşkil ettiğimiz yazma ve matbu kaynaklar listesi dört yıllık sürekli bir çalışmanın mahsulleridir.*» Kitabı incelediğimizde, kullanılan yazma sayısının onu bulmadığını, konu ile doğrudan ilgili matbu eserlerin de önemli sayılabilecek bir toplama ulaşmadığını görüyoruz. Bibliyografyanın önemli bir bölümü yazarın önceki kitaplarında kullandığı tasavvuf ile ilgili umumî mahiyette eserler. Bu nedenle bibliyografyayı dört yıllık sürekli bir çalışmanın ürünü göstermek doğru olmaz sanıyorum.

* Yaşar Nuri Öztürk : *Muhammed Tevfik Bosnevi. Hayatı, mektupları, halifeleri.* İstanbul 1981, Fatih Yayınevi VIII + 160 sahife

Üç bölümden oluşan kitabın 'Giriş'i (s. 1-16) «*Kuşadalı'nın yaşadığı devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu*» ve «*Kaynakların değerlendirilmesi*» alt başlığını taşıyan iki bölüme ayrılmış. Kuşadalı'nın yaşadığı devirde dıştan savaş ve isyanlarla yıkılmaya yüz tutan devlet, esas tehlikeyi kendi içinde barındırmaktadır : «*Yeniçerilik ve onun dinî atmosferi, özellikle teleke muhitini zehirleyen uzantısı Bektâşilik.*»... «*O devir erkânı ve resmî meşihati ile Kuşadalı'nın öngördüğü dinî-İslâmî çareler aynıyet arz etmektedir. Din adına en çok korktuğu şey lâibalilik, lâkaytlık, rafizülük, ibâhiyeciliktir. Bunların giderek Bektâşiliğe çıktığını söyleyen Kuşadalı, müteşerrî olmayı Bektâşi olmakla bir tutan bir görüş sergilemektedir.*» (s. 3) Yazar, Kuşadalı'nın tarihi önemini bu noktada olduğunu, Mehmed Ali Paşa belâsının izâlesinde rol almak üzere devlet tarafından Mısır'a gönderildiğini ileri sürüyor. Ancak bu konuda herhangi bir kaynak veya belgeye dayanmadığı için iddiası bir varsayım olmaktan ibaret kalıyor.

Yazar, Giriş'in «*Kaynakların değerlendirilmesi*» başlığını taşıyan bölümünde önce «*aslı ve birinci derecede kaynaklar*» adını verdiği Kuşadalı'nın mektuplarını, buldukları yerleri ve yazma nüshalarını, müteakiben Kuşadalı hakkında yazılmış tek müstakil eser olan müridlerinden *Ceride-i Havâdis* muharriri Enderunlu Ali Âli'nin *Hidâyetü'l-veli fi vâridat-ı Kuşadalı* adlı menâkıbının nüshalarını ve Hüseyin Vassaf'ın *Sefinetü'l-evliya'sını* (Süleymaniye ktp, Yazma başışlar, nr. 2308), daha sonra da diğer yardımcı kaynakları tanıtıyor (s. 5-16). Kaynaklar konusunda bir kaç nokta üzerinde durmayı gerekli görüyoruz :

1. Bu bölümden, kitabın önsözünde «*çalışmaya başlarken elimde sadece bir makale vardı*» diyen yazarın kütüphanesinde iki adet mektubat yazması olduğunu öğreniyoruz. Y simgesiyle gösterilen ilk yazmada Kuşadalı'nın 79 mektubu bulunmaktadır. Bu yazma, Millî Kütüphane'de bulunan ve MA-MB simgeleriyle gösterilen iki yazmadaki mektupların büyük bölümünü içermektedir. YŞ simgesi verilen ikinci yazmada ise önceki üç yazmada bulunmayan 5 adet mektupla, Kuşadalı'nın *elyazısına tek örnek* teşkil ettiği söylenen ve K simgesiyle işaret edilen bir mektup yer almaktadır. Bu altı mektup, tez tamamlandıktan sonra tespit edilmiştir. Bu durumda, 144 mektubun yarısından çoğu yazarın kütüphanesinde bulunmaktadır. YŞ nüshası, yazara tez tamamlandıktan sonra Y nüshasını hediye eden zat tarafından verilmiştir (S. 10). Bu zatın, yazara Kuşadalı'nın *elyazısını* içeren nüshayı niçin daha önce vermediği zihinlere takılı bir soru olarak kalmaktadır.

Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin *elyazısına ikinci örnek* tarafımızdan tespit edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Mahmud Kemal bölümünde (levha nr. 325) 180 X 100 mm ölçüsündeki bir varaktan ibaret bu yazı, İbnülemin tarafından çerçeveletilerek koruma altına alınmıştır. Ortasında «*mî'minin kalbi beytullah*» lafzı yer almakta, köşelerde ise «*iman*», «*İslâm*», «*taharet*», «*Salât*» sözleri bulunmaktadır.

2. Tek nüsha olarak Abdülbaki Gölpınarlı'nın kitaphında bulunan ve G simgesiyle gösterilen mektuba dayanarak yazar üzerinde önemle duracağımız şu görüşü ileri sürmektedir :

«Bektaşiliğin tesirsiz hale getirilmesine ve bu icraatın gerçeklerine tahsis edilen meşhur Üss-i Zafer'in muharriri Vak'anüvis Muhammed Es'ad Efendi (ölm. 1264/1847)'nin Kuşadalı müntesibi olması kuvvetle muhtemel görünmektedir». (s. 3).

Yazarı bu düşünceye merhum Gölpınarlı'daki M. Es'ad adlı kimliği meçhul bir şahsa yazılan mektup sevk etmektedir. Öztürk bu mektuba istinad ederek şunları söylemektedir :

«Bu zatın meşhur tarihçi Sahaflar Şeyhi-zâde Muhammed Es'ad olduğunu kuvvetli bir ihtimal olarak düşünüyoruz. Es'ad Efendi'nin ünlü eseri Üss-i Zafer'deki Bektaşilikle ilgili fikirlerin Kuşadalı'nın düşünceleri paralelinde oluşu da bu ihtimali kuvvetlendir-mektedir. Ayrıca önümüzdeki mektubun muhtevası muhatabın bir kadı olabileceğini daha ilk bakışta akla getirmektedir. Ve biz, Üss-i Zafer yazarının vak'anüvisliğe atandığı yıl olan 1241/1825 den önce İstanbul kadısı olduğunu biliyoruz. Bu hususlar göz önünde tutulursa mektubun ünlü Es'ad Efendi'ye yazılmış olduğu kuvvetle tahmin edilebilir.» (s. 136)

Yazar, bu kuvvetli tahmininde kesin olarak yanılmıştır. Önce konuya tarihsel açıdan yaklaşmaya çalışalım : Yeniçeri ocağı'nın ilgasına dair vak'anüvis M. Es'ad Efendi'nin Sultan Ahmed Camii'nde okuduğu fermanı¹ Pertev Paşa hazırlamıştır². Ayrıca Üss-i Zafer'in Pertev Paşa'nın tashihinden geçtiği rivayet edilmektedir³. Pertev Paşa ise II. Mahmud tarafından Bursa'dan İstanbul'a davet edilerek III. Selim'in yaptırdığı Selimiye hankâhı meşihatine tayin olunan Nakşibendi-Mevlevî şeyhi Ali Behçet Efendi'nin müridi ve halifesidir⁴. Yazar, subjektif varsayımlarda bulunacağına, konuyu bu açıdan ele alsaydı, sanırım böyle kuvvetli (!) tahminlere tezinde yer vermezdi.

'Yazar kesin olarak yanılmıştır', dedik Şöyle ki : Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Şer'iyye nr. 1104'de *Menâkıb-ı Nasuhi-i Üsküdüri* adıyla kayıtlı *Mecmua-i Fevâid*'in 100^a vr. nda Kuşadalı İbrahim Halveti'nin bir mektubu bulunmaktadır. Tarafımızdan tesbit edilen bu mektup Muhammed Es'ad'a yazılmış olup 30 Rebiülevvel 1247 (8 Eylül 1831) tarihini taşımaktadır. Bu durumda elimizde muhatabı Muhammed Es'ad olan iki mektup bulunmaktadır. Ancak Gölpınarlı'nın kütüphanesindeki kimliği meşhul mektuba karşılık, bu mektubun muhatabı Muhammed Es'ad'ın kimliğini mektubun başındaki şu satırların yardımıyla öğrenebiliyoruz :

1 *Tarih-i Cevdet*, XII/167.

2 Pertev Paşa için bk. İbnülemin, *SATŞ*, 11/1312 vdd.

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul 1967) s. 98.

4 Ali Behçet Efendi için bk. Hüseyin Vassaf, *Tercüme-i hâl-i hazret-i şeyh Ali Behçet-i Konevi*, İÜ ktp., İbnülemin bl, nr. T. 2760/4 vr. 93^a-98^a.

«*Kutbü'l-ârifin, tarikat-ı 'aliyye-i Şa'baniye meşâyihinden Kuşadalı İbrahim Efendi hazretlerinin kendi müridanından kazasker Şehri-zâde Muhammed Es'ad Efendi'ye hazretlerine gönderdikleri mektub-ı şerifleridir.*»

Müntensih mektubun sonuna gönderildiği yeri de yazmıştır :

«*Akhisar Saruhan'ında seccâde-nişin-i şeriat-ı garrâ inayetli ve me-zid muhabbetli Şehri-zâde Muhammed Es'ad hamîdü'l-hisal hazretlerine müyesser bâd*»

Bu durumda yazarın kuvvetli tahminlerini bina ettiği Gölpınarlı'daki mektubun da *Üss-i Zafer* muharriri M. Es'ad'a değil, Akhisar Saruhanı'ndan, kazasker olan Şehri-zâde M. Es'ad'a gönderilmiş olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Yazarın kuvvetli tahmini, yerini kesin vesikaya bırakmıştır.

3. Yazar, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin bl, nr. 3643 de kayıtlı olan ve Kuşadalı'nın iki mektubuyla şeyhi Beypazarlı Ali'nin ölüm tarihini bildiren notu ihtiva eden *Abdî Bey Mecmuası'nı Abdullah Bey Mecmuası* olarak gösterilmiştir ki, yanlıştır. İbnülemin *Son Asır Türk Şairleri'nde Enderunlu Âli* vesilesiyle bu mecmuadan söz etmiş, sahibi Abdî Bey'in Kuşadalı'nın müntesibi olduğunu ve 1303/1885-86 da vefat ettiğini bildirmiştir.

4. Enderunlu Âli'nin *Hidâyetü'l-velî fi vâridât-ı Kuşadalı* adlı eseri tanıtılırken «*risalenin bugün bilinen üç nüshası vardır*» denilmektedir (s. 13). Bizim tesbit ettiğimiz *dördüncü nüsha* İstanbul Üniversitesi, İbnülemin bl, nr. 2760/3 tedir. Yazar, Âli'den söz ederken İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri'ne* gönderme yapmış, fakat oradaki şu satırlara dikkat etmemiştir : «*Âlinin Hidâyetü'l-Velî fi vâridât-ı Kuşadalı namındaki eserinin kütüphanemdeki nüshası gayet ince hatla muharrer, ondokuz satırlı, yirmi sahifedir*»⁷. İbnülemin'in risalenin sonundaki kaydından bu nüshanın Bosnevi'nin halifesi Ahmed Amiş'in müridlerinden Evrenos-zâde Sami Bey tarafından istinsah edilerek kendisine hediye edildiğini öğreniyoruz⁸.

5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki *Hidâyetü'l-velî* nüshasının kütüphane nr. sı yanlış verilmiştir; doğrusu TY. 9849 olacaktır. Bu nüsha'da (vr. 1a) Muhammed Tefvik'in mührü vardır. Bu zat, Kuşadalı'nın halifesi olduğuna göre, Üniversite nüshasının Bosnevi Muhammed Tefvik Efendi'ye ait olabileceği düşünülmelidir. Ayrıca, yazar Kuşadalı hakkında yazılmış tek müstakil eser olan bu risalenin muhtevasından hiç söz etmemiştir.

5 Şehri-zâde M. Es'ad için bk. M. Süreyya, *SO*, 1/342.

6 *SATŞ*, 1/97; aynı eser, 11/1023. Ayrıca bk. İÜ. ktp., İbnülemin bl, nr. T. 3643 vr. 54^a : «*Abdî Bey Kuşadalı'nın vâsil-ı âgâh, biata nâil, misâk ile mestürü'l-hal bir dervişidir*».

7 *SATŞ*, 1/101.

8 Yazar, Evrenos-zâde'yi Ahmed Amiş'in halifesi olarak göstermektedir. bk. Y.N. Öztürk, *Bosnevî*, s. 28.

6. Yazar, yararlandığı matbu kaynakları tanıtırken *Osmanlı Müellifleri'nin Kuşadalı'nın önde gelen halifelerinden biri olan Ali Fethi hakkında bilgi veren tek kaynak* olduğunu söylüyor (s. 15). Bu, hayli iddialı bir yargıdır, üstelik yanlıştır da. Heride bu konuya tekrar döneceğiz.

7. Yazar «*Aydi Divanı, Mehmed Asım Aksoy tarafından neşredilmiştir*» diyor (s. 16). Aydi Divanı Ömer Asım Aksoy tarafından neşredilmiştir.

«Kuşadalı'nın hayatı, şahsiyeti ve faaliyetleri» başlığını taşıyan birinci bölümdeki (s. 19-51) yanlışlık, tahrif, yanlış ve dikkatsizlikleri sıralamak eser hakkında hüküm vermemizi kolaylaştıracaktır :

1. Halvetilik ve şubeleri hakkında bilgi verilirken (s. 23) «*Cemaliyye şubesi 903/1497 de ölen Cemal el-Halveti tarafından kurulmuştur*» denilmiş, birkaç satır aşağıda ise «*Kuşadalı'nın bağlı olduğu bu kola adını veren ve Çelebi Halife diye de anılan Cemaleddin Halveti (ölm. 899/1493) Halvetiliği İstanbul'a getiren ilk zat olarak bilinir*» cümlesi yer almıştır. Yazar, soyu Hz. Ebubekir'e ulaşan ve Yıldırım Bayezit devrinde yaşayan Cemaleddin Aksarayî¹⁰ ile, II. Bayezit devrinde yaşayan Cemal Halvetî'yi¹¹ birbirine karıştırmıştır¹². Halvetiliğin Cemaliyye şubesini kuran ve Halvetiliği İstanbul'a getiren aynı zattır; Cemal Halvetî'dir. Tam adı Muhammed Hamiddin Cemali el-Bekri olan Cemal Halvetî yani Çelebi Halife, Cemaleddin Aksarayî'nin neslindedir. Yazarın Cemaleddin Halvetî (?) için verdiği ölüm tarihi (899/1493) ile Cemal Halvetî için gösterdiği ölüm tarihi (903/1497) çeşitli kaynaklarda Cemal Halvetî için rivayet edilen ölüm tarihleridir.

2. Yazar, Bandırmalı-zâde Ahmed Münib'in *Mecmua-i Tekâya'sını* kaynak göstererek İstanbul'da 89 Halvetî tekkesi bulunduğunu yazmıştır (s. 27). Oysa

9 *Aydi Divanı*, nşr. : Ömer Asım Aksoy. Gaziantep Halkevi Yayınları : 20, Gaziantep 1937 195 s. ; Aynı eser, 2. bs. Ankara 1954 168 s.

10 Cemaleddin Aksarayî için bk. Mecdi, *Şekâyık trc*, s. 40, 47, 56, Bursalı M. Tahir, *OM*, 1/265. Ayrıca bk. Cemal Halvetî için gösterilen kaynaklar.

11 Cemal Halvetî için bk. Hariri-zâde Kemaleddin, *Tibyânu vesâil'l-hakâyık*, Süleymaniye (İbrahim Efendi) ktp., nr. 30 vr. 245^b-254^b; Mecdi, *Şekâyık trc*, s. 284-86; Lâmiî, *Nefehat trc*, s. 579 vdd.; Âli, *Künhül'ahbar*, İÜ. ktp., TY. 5959 vr. 131^a vd.; Hulvi, *Lemezât*, İÜ. ktp., TY. 1984 vr. 154^a-158 ; Yusuf b. Yakub, *Tarikat-nâme-i (Tezkire-i) Halvetiyye* (İstanbul 1290) s. 16-32; Bursalı M. Tahir, *OM*, 1/51, S.N. Ergun, *Türk Şairleri* 11/964 vdd.; Tahsin Yazıcı, *Fetihten sonra İstanbul'da ilk Halvetî şeyhleri*, İstanbul Enstitüsü Dergisi II (İstanbul 1956) s. 87-113.

12 Aynı yanlışlık için bk. Y.N. Öztürk, *Bosnevî*, s. 11 vd.; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve tarikatler*, (İstanbul 1981) s. 244.

sözü geçen kaynakta bu sayı 13 tür¹³. Halvetiliğin Bayramî, Gülşenî, Şa'banî, Cerrahî vs. bütün kolları birleştirilerek kullanılan kaynak tahrif edilmiştir.

3. Kuşadalı'yı Halvetiliğin pîrine ulaştıran şahısların ölüm tarihlerinde de yanlışlıklar vardır. Soru işareti konulan Kastamonulu Muhyiddin Çelebi'nin ölüm tarihi 1072/1661-62, Ali Karabaş-ı Veli'nin 1097/1685-86, Nasuhi-i Üsküdarî'nin 1130/1717, Abdullah Rüşdî'nin 1141/1728-29 dur¹⁴.

4. «Silsilesi ve şeyhi» alt-başlığını taşıyan bölümde Kuşadalı'nın müürşidi Beypazarlı Ali Efendi ile onun şeyhi olan Halvetiye'nin Çerkeşiye kolu mües-sisi Çerkeşi Mustafa Efendi hakkında bilgi verilmektedir (s. 27). Yazar, Çerkeşi'den söz ederken «*bu zat hakkında bilgimiz ihtilâflı ölüm tarihi, 7 sayfalık bir risalesi ve II. Mahmud tarafından çok sevilip sayıldığından ibarettir*» diyor ve Beypazarlı'nın İstanbul'a gelişi üzerinde duruyor.

Yazarın kütüphanesindeki Y nüshası ile Ali Emiri Kütüphanesindeki (Şer'-iye, nr. 1178) *Hidâyetü'l-veli'*'nin ekine göre Beypazarlı Ali Efendi 1227/1812 de Çerkeşi'nin ölümünden sonra İstanbul'a gelmiştir. Enderunlu Ali ve Sadık Vicdanî'ye göre Ali Efendi 1229 da bizzat Çerkeşi tarafından ve sağlığında İstanbul'a gönderilmiştir. Yazar, «*rivayetlerden birini tercihe sebep teşkil edecek vesikadan şimdilik mahrumuz*» diyor (s. 29). Bizim tesbitimize göre, Çerkeşi Mustafa Efendi'nin ölüm tarihi 1229/1813-14'dür. Âkif Paşa'nın aşağıdaki şiiri hem meseleyi aydınlatması, hem de Çerkeşi hakkında hiçbir yerde bulunmayan bazı bilgiler vermesi bakımından mühimdir :

Kutb-ı âlem Çerkeşi şeyh Mustafa
Kim tarîk-i Halvetî'de olmuş idi rehnümâ

Pertev-i nûr-ı kemâli şöhre-i âfâk olup
Dergeh-i vâlâsı oldu ehl-i hâle mültecâ

Sû-be-sû yenbu-i feyz-i himmetin icrâ ile
Eyledi onbir halifeyle cihâna es-salâ

Yetmişüç yaşında emr-i ircî vârid olup
Edicek âramgâhın gülşen-i mülk-i bekâ

Düşdi bir tarih Âkif bendesinin kalbine
Hü deyüp firdevs-i¹⁵ vasla erdi pîrim Mustafa¹⁵

13 Bandırmalı-zâde Ahmed Münip, *Mecmua-i tekâyâ*, (İstanbul 1307) s. 16; Aynı tahrif için bk. Y.N. Öztürk, *Bosnevî*, s. 15.

14 Bursalı M. Tahir, *Aydın vilâyetine mensup meşâyih...* (İzmir 1324) s. 23 vd.; Aynı yanlışlıklar için bk. Y.N. Öztürk, *aynı eser*, göst. yer.

15 Bu şiir için bk. İÜ. ktp, TY. 2597 vr. 161^b; *Eş'ar-ı el-hâcc Âkif Efendi* (İstanbul 1259) s. 28.

Bu şîirden aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkün : a) Âdem kasidesi şâiri meşhur Âkif Paşa, Çerkeşi Mustafa Efendi'nin mürididir. b) Çerkeşi'nin onbir halifesi vardır. c) Yetmişüç yaşında vefat etmiştir. d) «*Hû deyüp firdevs-i vasla erdi pirim Mustafa*» mısraından 1229 da vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bu durumda, Beypazarlı Ali Efendi'nin Çerkeşi'nin sağlığında İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığı, Çerkeşi'nin bir süre sonra vefat ettiği ve Beypazarlı'nın 1229 da İstanbul'a geldiği kesinlik kazanmaktadır. Şimdi elimizde rivayetlerden birini, yani ikincisini tercihe sebep teşkil edecek vesika bulunmaktadır.

5. Yazar, Kuşadalı'nın 1262/1845 de ikinci defa hacetmek için Şam'dan ayrıldığını ve hac dönüşü vefat ettiğini söylüyor (s. 33). Kuşadalı'nın ikinci defa hacetmek üzere yola çıktığı doğrudur. Burada hac dönüşü öldüğü iddiası üzerinde durmamız gerekiyor.

Yazara göre *Hidâyetü'l-velî*'de Enderunlu Âli kesin konuşmakta ve ölümün dönüşte olduğunu tereddütsüz söylemektedir. Ancak yazar bu konuda Enderunlu'nun eserine gönderme yapmamaktadır. Biz *Hidâyetü'l-velî*'yi açalım ve ilgili satırları okuyalım :

«*Hazret-i Sultan hüccâcın ihram giydiği Rabîğ merhaleden çıkıp... merhale-i mezbûrda defn-i hâk-i anber-misâl oldukları istima' kılınmıştır*»¹⁶.

Evet, Enderunlu kesin konuşmakta ve yazarın iddiasının tam tersi Kuşadalı'nın hac dönüşü değil, hacca giderken öldüğünü tereddütsüz söylemektedir. Öte yandan «*yolda hüccacın ihram giydikleri Rabîğ mevkiinde mâsivallahdan tecerrüd ettiler*»¹⁷ diyerek Enderunlu'nun verdiği bilgiyi aynen tekrarlayan Evrenos-zâde'nin «*bu kanaatine iştirak bizce mümkün değildir*» diyor yazarımız. Oysa gerek Enderunlu Âli, gerek Evrenos-zâde Samî - alıntılarla isbat ettiğimiz gibi - ölümün hacca giderken vuku bulduğunda müttefiktirler. Yazar ise aynı şeyleri söyleyen iki zattan birinin görüşüne dayandığını iddia ederken, diğerini cerhetmek gibi çift katlı bir yanılığın içine düşmüştür.

6. s. 34 de şu satırları okuyoruz :

«*Şam'da şeyhinin dönüşünü bekleyen Enderunlu Âli ölüm haberini getiren mektubu okuyunca şu mısralarını terennüm edecektir : Ey saba bûy-i yârdan ne haber/Zülf-i anber-nisârdan ne haber?*»

Şimdi de yazarın kaynak olarak gösterdiği Âli'yi okuyalım :

«*Fakir dahî Şam-ı şerifde seâdet-hânelerinde hizmet-i alıyyeleriyle meşgul bulunduğum halde, beyit : Ey saba bûy-i yârdan ne haber/Zülf-i anber-nisârdan ne haber, deyu muntazır-ı nâme üken posta vasıtasıyla vürûd eden mekâtibin ihbaratından...*»¹⁸

16 Enderunlu Âli, *Hidâyetü'l-velî*, İÜ. ktp., TY. 9849 vr. 8a.

17 Evrenos-zâde'yi zikreden Osman Ergin, *Abdülaziz Mecdi*, (İstanbul 1942) s. 144.

18 Enderunlu Âli, *aynı eser*, göst. yer.

Yazar, mektubu okuyunca diyor, gösterdiği kaynak yani bizzat Âli, mektup beltirken bu beyti okuduğunu söylüyor. Yazarın bu dikkatsizliği ya da olayı tahrif edişi karşısında söylenecek söz bulamıyoruz.

7. Bir dikkatsizlik örneği daha :

«Hüseyin Vassaf Sefine'de (Kuşadalı'nın ölüm tarihi olarak. NHA) önceleri 1264 tarihi kaydetmişse de, daha sonra bulduğu yeni vesikalar ışığında bunu tashih etmek ihtiyacını duymuş ve eski kaydın üzerini çizerek şu kaydı der-kenar etmiştir : Müşariün-ileyhin ölüm tarihi Sayda Müşiri Kâmil Paşa tarafından 15 Safer 1263 de bildirildiğine göre, 1262 dir» (s. 34).

Hüseyin Vassaf 1264 tarihini daha sonra bulduğu yeni vesikalar ışığında tashih etmek ihtiyacını duymamış ve eski kaydın üzerini çizerek bu kaydı der-kenar etmemiştir. Yazarın sözünü ettiği bu kayıt İbnülemin'e aittir ve altında imzası açıkça okunmaktadır¹⁹.

8. Yazar, Enderunlu'nun «hâtem-i dehr bûd» (1262) sözüyle şeyhinin ölümüne tarih düşürdüğünü söylemektedir (s. 35). Enderunlu ise tarihin kendisi değil, başkaları tarafından düşürüldüğünü söyleyerek yazarı tekHzip etmektedir. Enderunlu'yu dinleyelim : «İntikalini işidüp 'hâtem-i dehr bûd' tarihini düşürdüler»²⁰.

Kuşadalı'nın 1262 de vefat ettiğini gösteren bir terkibi de yazara biz haber vermış olalım :» *Şeyh-i ekmel-i devran*» (1262)²¹.

9. Kuşadalı'nın ilmi şahsiyetini Hüseyin Vassaf'ın *Ceride-i Sûfiyye*'deki makalesinden, Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inden, Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki Cevdet Paşa maddesinden ve Ebulûla'nın Cevdet Paşa ile ilgili kitabından yaptığı alıntılarla anlatmaya çalışan yazar, «Kuşadalı'nın aynı zamanda şâir olduğu da anlaşılmalıdır. Ne yazık ki bu vadide bir gazelinden başka bir eserine malik değiliz» diyerek (s. 39) Kuşadalı'ya ait olduğu oldukça şüpheli olan bu gazeli hiçbir ihtirazi kayıt koymadan kitabına almıştır²².

Birinci bölümün «Kuşadalı'nın halifeleri» alt başlığını taşıyan kısmında «Kuşadalı'nın Rusçuktan Adana'ya, İstanbul'dan Şam'a kadar geniş bir sahada çok sayıda halifesi olduğu anlaşılmaktadır» diyen yazar, kendisine mektup yazılan her zatın halife olmadığını ve halifelerin tamamının mektuplarda zikredilmediğini belirterek halife olduğunu tesbit ettiği 15 kişi hakkında bilgi vermektedir (s. 41-51).

19 Hüseyin Vassaf, *Sefinetü'l-evliya*, IV/74.

20 Enderunlu Âli, aynı eser, göst yer.

21 *Aydi Divanı*, (Ankara 1954) s. XXXV.

22 Bu şiir üzerinde yapılan münakaşalar için bk. Hüseyin Vassaf aynı eser, IV/78.

Yazarın hilâfet ve halifeler konusundaki bu tutumu, Kuşadalı'nın şu sözlerine tamamen ters düşen bir durum arz etmektedir :

«Hilâfet Allah'ın kullarına en büyük lutfudur. Resulullah'ın yapmadığı ve Allah'a bıraktığı bir işi yapmak İbrahim'in haddi değildir. Her kimde hâl-i hilâfet tahakkuk ederse ona peyrev olursunuz»²³

Kuşadalı'nın bu sözlerini rivayet eden Evrenos-zâde Süleyman Sami Bey daha sonra şunları söylemektedir :

«Daha sonra hâl-i hilâfet bütün kemal ve mekâneti ile Bosnevi Mehmed Tevfik Efendi'de tecelli eylemiş ve nefehât-ı kudsiyyesi ile pek yüksek ârifler taayyün etmiştir»²⁴.

Kuşadalı halife belirlemeden ölmüş, yazar ise ona bir takım halifeler tayin etmiştir. Bunlar hakkında verdiği bilgiler eksiklik ve yanlışlıklarla doludur :

I. Ali Fethi Rusçukî (ölm. 1274/1857) için «doğum yeri ve tarihi hakkında bir şey söylemeyen kaynaklar İstanbul'da yetişip yaşadığını sarahaten belirtiyorlar. Mezarı Eyüp'tedir» (s. 44) diyor. Daha önce değindiğimiz gibi, Ali Fethi hakkında bilgi veren tek kaynak Osmanlı Müellifleri'dir (s. 15) diyen yazar şimdi «kaynaklar» diyor, fakat bu kaynakların neler olduğunu söylemiyor. Ve devam ediyor : «Hayatı hakkında başka bilgiye tesadüf edemediğimiz bu zatın Bursalı Tahir tarafından eserlerinin bir listesi verilmektedir». Yazar «maalesef» kaydıyla Ali Fethi'nin yedi eserinden ancak üçünü tesbit edebildiğini söylüyor.

Yazara önce bu zatın hayatı hakkında bilgi verelim : 1219/1804 de Rusçuk'da doğdu. Önce Edirne'ye daha sonra 1239/1823 de İstanbul'a gelerek bir müddet ders okuttu. 1245/1829-30 da Rusçuk'a döndü. 1251/1835 de tekrar İstanbul'a geldi. 1255/1839 da Maarif-i Adliye Mektebi muallimliğine tayin edildi. 1263/1847 de istifa ederek Fatih Camiinde tefsir okutmaya başladı. 1266/1849-50 de Meclis-i Maarif-i Umûmiye azalığına getirildi. Daha sonra Halep mollası oldu. 1274-1857 de vefat etti²⁵.

Şimdi de Ali Fethi'nin yazarın tesbit edemediği dört eserini tanıtalım :

I. *el-Asarü'l-âliyye fi hazânü'l-kütüb*, İstanbul Kütüphanelerindeki kitapların katalogu olup iki cilttir. Tamamlanamayan bu eserin tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 5092-93 tedir.

II. *Hayru'l-hasen li-vusûli mehâsini müsteşârü'l-mu'temen*. 1255/1839 da I.Abdülmecid'e takdim edilen müellif hattı nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 6656 dadır.

III. *Milâd-ı Muhammediyye-i hâkaniyye, hilye-i fethiyye-i Sultaniyye*. Ali Fethi'nin 1259/1843 de telif ettiği bu eserin müellif hattı nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 7368 dedir.

23 Aydı Divanı, göst. yer.

24 Aydı Divanı, göst. yer.

25 Ali Fethi için bk. İbnülemin, SATŞ, 1/411.

IV. *Terceme-i kelâm-ı erbain-i Ali*. 1276/1859 da İstanbul'da basılan bu eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin bl., nr. 437/1'de bir nüshası bulunmaktadır.

2. Ömer Asım Aksoy'un yayınladığı *Aydi Divanı'nı* hem metinde (s. 16, 42) hem de bibliyografyada (s. 279) akıl almaz bir dikkatsizlikle Mehmed Asım Aksoy'un yayınladığını söyleyen yazar, hiç bir kaynağa gönderme yapmaksızın *Aydi'nin* doğum ve ölüm tarihlerini 1233-1288 olarak göstermektedir. Oysa *Aydi'nin* doğum ve ölüm tarihleri 1255/1810-1282/1865 tir²⁶. Ayrıca yazar *Aydi Divanı'nın* ikinci basımını görmediğinden Evrenos-zâde Sami Bey'in Kuşadalı hakkında başka hiçbir yerde bulunmayan bazı mühim bilgiler ihtiva eden mektubundan yararlanma imkânından mahrum kalmıştır.

3. Keçeci-zâde Ali İzzet Efendi'nin ölüm tarihi 1272/1855 olarak gösterilmiştir (s. 47). Bu tarih, *Sefinetü'l-evliya'*da 1270/1853, *Aydın Meşayih'*inde 1274/1857 dir²⁷. Yazar, 109. mektubun Keçeci-zâde'ye yazıldığını söylüyor. Mektubat da ise bu mektubun Muhammed Necib'e gönderildiğini görüyoruz (s. 231).

4. Yazar, Kadı-zâde Ömer Halveti'nin Ahmed Amiş ve Hayrullah Efendilere hilâfet verdiğini söyleyerek Osman Ergin'in *Abdülaziz Mecdi* adlı kitabına gönderme yapıyor (s. 48). Adı geçen kaynaktaki isim *Hayrullah* değil, *Emrullah'* tir²⁸.

5. Yazar, Mustafa Aczi Efendi'yi tanıtırken «*bu zat hakkında bir kaç cümlelik bilgiyi de Sefine müellifine borçluymuz*» diyor Oysa kaynaklarda Aczi hakkında sayfalarca bilgi vardır²⁹. Yazarı okuyalım :

«*Bir divanı, Mısrî Niyazi'nin bir gazeline yaptığı şerh ve iki küçük tasavvufî risalesi vardır. Divanı dışındaki telifleri basılmıştır*» (s. 51).

Şimdi de kaynak olarak gösterilen *Sefine*'yi açalım ve okuyalım :

«*Mürettep divanı, ehadiyyet, vahidiyyet mertebelerine dair bir risale-i mu'teberesi, bir de hazret-i Mısrî'nin 'her neye baksa gözün sırr-ı süphan andadır' gazeline arifane bir surette yazılmış bir şerhi vardır. Her üç nüsha bir arada tab' olunmuştur*»³⁰.

26 *Aydi Divanı*, s. V.

27 Hüseyin Vassaf, *aynı eser*, IV/107; Bursalı, *aynı eser*, s. 24.

28 Osman Ergin, *aynı eser*, s. 144.

29 Aczi için bk. *Divan-ı Aczi*, İÜ. ktp. TY. 2910 vr. 1a daki Vasfi-i Kadiri'nin kaydı; *Divan-ı Edremîdî Mürid-zâde Mustafa Aczi Ağa* (İstanbul 1290) *Divanı* neşreden tarihçi Ata Bey'in mukaddimesi s. 1-3; Balcı-zâde Tahir Harimi, *Mürid-zâde Mustafa Aczi*, Mihrap Mecmuası (İstanbul 1340) nr. 15 s. 614-17; aynı yazar, *Tarihte Edremit Şehri* (Balıkesir 1037) s. 199 vd.; OM, 11/330; SATŞ, 1/30; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâîlî*, Şarkiyat ktp. Cc. 777(9) s. 2708; Sabri Kalkandelen, *Yazma Divanlar Kataloğu*, İÜ. ktp. TY. 9865 Aczi mad.

30 Hüseyin Vassaf, *aynı eser*, IV/210.

Bu alıntılar yazarın kaynaklarla ne kadar ciddi (!) olarak ilgilendiğini ortaya koymak bakımından çok önemlidir. Yazar, «*divanı dışındaki telifleri basılmıştır*» derken, gösterdiği kaynak divanın da basılmış olduğunu söylemektedir. Aczî Divanı 1290/1873'de İstanbul'da basılmıştır. Nüshası çok ender olan yazma divanı'nın 1278/1861 de, yani Aczî'nin sağlığında istinsah edilen bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 2910 dadır. Bu nüshanın 1^a vr. daki Aczî hakkında bilgi veren Vasfi-i Kadiri'nin kaydına göre Aczî bir *Kadiri* şeyhidir. Yazar, bir süre Kuşadalı'nın sohbetlerinde bulunan Aczî'yi Kuşadalı'nın halifesi göstermekte bir sakınca görmemiştir.

Kitabın ikinci bölümü (s. 55-123) «Kuşadalı'nın tasavvufi görüşleri» adını taşıyor. Bu başlık altında «*onun görüşlerini sistematik bir tarzda verme imkânından mahrumuz*» diyor yazar. Bu bölümde Kuşadalı'nın mektuplarından da yararlanılarak şeriat-tarikat, sülûk, zikir, çile, aşk, vahdet-i vücud, rabîta gibi klasik tasavvufi meseleler ele alınıyor. İkinci bölümde sadece dikkatimizi çeken şu nokta üzerinde durmakla yetineceğiz : Yazarın da belirttiği gibi Kuşadalı'nın mektuplarında yer aldığı görülen ana fikir rabîtadır. Bilindiği gibi rabîta Nakşibendiyye'ye özgü bir kavramdır. Nitekim yazar, bu konuyu nakşi müelliflerin eserlerine dayanarak anlatmaya çalışıyor. Rabîta Nakşibendiyye dışında ilk defa bir Halvetî'de, Kuşadalı'da ana fikir olarak yer almaktadır. Bu, tasavvuf tarihi bakımından çok önemli bir olaydır. Kuşadalı'nın tasavvufi görüşleri incelenirken özellikle bu nokta üzerinde durulması gerekirdi. Oysa yazar, konunun öneminden habersizdir.

Üçüncü bölümde (s. 125-126) mektupların transkribe edilmiş metinleri yer alıyor. Her mektubun sonunda bulunduğu yerler belirtiliyor. Bu sayede 144 mektubun 98'inin yazarın kütüphanesindeki iki yazmada yer aldığını öğrenmiş oluyoruz. Yazar, bu bölümde *Sefinetü'l-evliyâ*'da Hüseyin Vassaf'ın hikâye dediği bir nesir parçasını³¹ Namık Paşa'ya yazılmış bir mektup olarak gösteriyor, yani mektup icad ediyor (s. 263).

Sonuç : Dikkatimizi çeken çeşitli yerleri üzerinde durduğumuz «müellifine pekiyi derece ile İslâmî ilimler doktoru ünvanı verilen» bu eserin yanlışlık, dikkatsizlik, eksiklik ve yanlışlarla ma'lul olduğunu söylemek, sanırım, mübalağalı bir hüküm olmayacaktır.

Nihat Hayri Azamat